

Іван Васильович КРИЦАК,
кандидат юридичних наук, доцент
*(Харківський національний університет внутрішніх
справ, м. Харків, Україна)*

Олександр Сергійович ПЕРЕДЕРІЙ,
кандидат юридичних наук, доцент
*(Харківський національний університет імені
В. Н. Каразіна, м. Харків)*

Віталій Валерійович СОКУРЕНКО,
кандидат юридичних наук
*(Одеський державний університет внутрішніх справ,
м. Одеса)*

КРИМІНОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ПРОТИДІЇ КРИМІНАЛЬНІЙ АКТИВНОСТІ НЕПОВНОЛІТНІХ У КІБЕРПРОСТОРІ В КОНТЕКСТІ ПРОБЛЕМИ ВТЯГНЕННЯ НЕПОВНОЛІТНІХ У ПІДРИВНУ ДІЯЛЬНІСТЬ ПРОТИ УКРАЇНИ

Стаття присвячена проблемі протидії злочинності неповнолітніх у кіберпросторі в контексті їх втягнення у підривну діяльність проти України. Представники держави-агресора, російської федерації, вдаються до усіх можливих методів ведення війни, зокрема й залучення українських дітей до диверсійної, терористичної діяльності шляхом їх вербування у кіберпросторі.

Наголошено на необхідності активізації превентивних заходів, зміцнення кібергігієни серед неповнолітніх, встановлення ефективного оперативного контролю зі намаганнями держави-агресора розширювати агентурну мережу в Україні. На окрему увагу потребує реформування діяльності підрозділів ювенальної превенції Національної поліції у бік отримання повноважень у проведенні оперативно-розшукової діяльності, створення у їх структури секторів кібербезпеки. Запобігання злочинам у кіберпросторі потребує комплексної стратегії: правової просвіти, технічної грамотності, психологічної підтримки підлітків та ефективної взаємодії між закладами освіти, батьками, правоохоронними органами. Лише через об'єднання зусиль можна вберегти молодь від злочинного впливу і не допустити втрати їхнього майбутнього.

Ключові слова: кіберпростір, вербування, втягнення неповнолітніх у протиправну діяльність, кіберзлочинність, кібербезпека, теракт, диверсія, війна, протидія злочинності.

Постановка проблеми. Наш ворог, російська федерація, у веденні агресивної війни проти України не гребує жодними засобами, не цурається порушенням найглибінніших, засадничих для цивілізації моральних заборон, з легкістю провалюється за етичні мінімуми людяності. Одним з таких прикрих вимірів російської агресії стало вербування наших дітей для терактів, диверсій всередині України. Ця проблема нашаровується на ординарні прояви кримінальної активності, набуває рис специфікованого метафеномену злочинності неповнолітніх в цілому, з одного боку, та воєнно-агресивної злочинності у поєднанні з кіберзлочинністю – з іншого. І це формує справжній виклик у сфері розробки ефективних моделей запобіжної діяльності. Саме ці обставини спонукали до написання цієї наукової праці.

На загальноукраїнському рівні даною проблемою займалися такі вчені як О. М. Бандурка, О. М. Литвинов, Ю. В. Орлов, Є. О. Гладкова, Т. І. Пономарьова та багато інших вчених. Водночас, виникла необхідність поглибленого аналізу іноземної наукової доктрини та практики з окресленої проблематики, що ми, власне й намагалися зробити.

Мета статті – надати характеристику перспективним напрямкам та заходам протидії кримінальній активності неповнолітніх у кіберпросторі в контексті проблеми втягнення неповнолітніх у підривну діяльність проти України.

Виклад основного матеріалу. Іноземні автори досліджують вплив обізнаності з питань кібербезпеки серед дітей з позицій їхнього захисту в кіберпросторі. Поширеність кіберзлочинності серед дітей на глобальному та національному рівнях викликає серйозне занепокоєння. Кіберзлочинність значною мірою поширилася під час цифрової трансформації освіти, що полегшила дітям беззастережний доступ до кіберпростору. Підкреслюється значна роль обізнаності з питань кібербезпеки у зменшенні впливу кібератак на дітей. Поінформованість про

кібербезпеку та захист дітей у кіберпросторі – взаємопов’язані між собою. Комплексні програми підвищення обізнаності дітей з питань кібербезпеки можуть значно зменшити їх поширення. Широкомасштабні програми підвищення обізнаності в освітній програмі з використанням усіх необхідних критеріїв безпеки, щоб гарантувати, що діти заслуговують на довіру, захищеність і безпеку їхніх даних, є вирішальним кроком, який слід розглянути¹.

Інтернет відкрив нові горизонти знань, спілкування та розваг у нашому житті. Завдяки цьому молоді люди отримують безліч можливостей та заходів, що можуть покращити їхні навички та розширити знання й творчість. Однак онлайн-залучення молоді часто пов’язані зі значними ризиками, з якими діти стикаються випадково чи навмисно. Поява нових онлайн-сервісів з безпрецедентною швидкістю створює потребу на міжнародному рівні в постійному моніторингу та дослідженні швидкозмінного середовища, пов’язаних з ним факторів ризику, що потенційно можуть поставити під загрозу розвиток, можливості та життя дітей².

Кіберпростір – це новий рубіж як для міжнародного, так і для національного права. З одного боку, він представляє великі можливості для суспільства, а з іншого – великі небезпеки, особливо для дітей. Тут важливо поставити собі питання: що таке кіберпростір, як він з’явився і куди він, ймовірно, піде?; які потенційні небезпеки для дітей виникають у зв’язку з їхньою взаємодією з кіберпростором?; який характер і обсяг національного та міжнародного законодавства, що захищає дітей від небезпек кіберпростору?; які існують та виникають політичні проблеми, що впливають на ці питання?³.

Кіберпростір є викликом сучасного суспільства. З одного боку, він дає великі можливості для суспільства, а з іншого – породжує великі небезпеки, особливо для дітей. Кіберзловживання – це термін, що охоплює широкий спектр агресивної онлайн-діяльності⁴.

В. В. Марков наголошує, що стрімкий розвиток новітніх інформаційних технологій та їхнє упровадження в усі сфери життя нашого суспільства зумовили виникнення та самовдосконалення нового виду злочинності у сфері комп’ютерної інформації, яку сьогодні дедалі частіше називають кіберзлочинністю. Виникнення якісно нових відносин, що пов’язані з комп’ютерною інформацією, супроводжується появою й розповсюдженням нового виду правопорушень, що посягають на ці відносини. Зазначені

¹ AlShabibi A., Al-Suqri M. Cybersecurity Awareness and Its Impact on Protecting Children in Cyberspace. *22nd International Arab Conference on Information Technology (ACIT)*. 2021. Pp. 388–393. doi10.1109/ACIT53391.2021.9677117.

² Daskalaki E., Psaroudaki K., Karkanaki M., Fragopoulou P. Understanding the online behavior and risks of children: results of a large-scale national survey on 10–18 year olds / Cornell University. 2020. URL: <https://arxiv.org/pdf/2008.10274>.

³ Altobelli T. CyberAbuse – A New Worldwide Threat to Children’s Rights. *Family Court Review*. 2010. Vol. 48 (3). Pp. 459–481. DOI:10.1111/j.1744-1617.2010.01323.x.

⁴ Там само

посягання отримали назву «computer crimes» («комп'ютерні злочини») або кіберзлочини. Для позначення останніх використовується термінологічний зворот «злочини у сфері комп'ютерної інформації»¹.

Так, сучасні люди живуть у світі технологій, які невпинно розвиваються. Уже важко уявити своє життя без комп'ютерів, смартфонів, планшетів та соціальних мереж. Комунальні платежі здійснюються через спеціальні сайти, оплата проїзду в громадському транспорті – за допомогою мобільного додатку. Сьогодні вже не потрібно чекати місяцями листа від близької людини, що живе в іншій країні, – достатньо зробити відеодзвінок, щоб побачити рідне обличчя. І люди вже звикли до цих безсумнівних переваг – вони кіберсоціалізувалися. Саме поняття кіберсоціалізації (від грец. *kybernetike* – «мистецтво управління», *kybernao* – «правляю кермом, управляю», *Κυβερνήτης* – «керманич» та англ. *socialization* – соціалізація)².

У контексті впровадження нових технологій кіберпростору, треба робити все, що в наших силах для того, щоб запобігти розвиткові зловживань, порушень права дитини у ньому. Коли йдеться про використання мережі Інтернет стосовно дітей, слід завжди застосовувати логіку підзвітності у кіберпросторі. Слід пам'ятати що Інтернет – це простір насамперед технічний. Але важливо, щоб він був і етичним. Сьогодні досить важливо вести мову про «безпечний інтернет», «здоровий інтернет», інтернет, що придатний для дітей. Тому досить важлива етика в Інтернеті? За таких умов важливо виробити етичні навички безпечного кіберпростору. Звідси, важливим є постійний аналіз віртуальних навчальних просторів (*кіберпростору загалом*) на основі категорій «використання» та «сенсу» як різних рівнів володіння, що вказують на типи компетенцій, необхідних для доступу у кіберпростір³.

Проблема соціалізації дітей у кіберпросторі є однією із найбільш важливих. Наразі існує багато питань щодо того, який вплив на соціалізацію дітей та молоді має життя в мережі. Цифрові технології створили «нові медіа», комп'ютери, планшети, плеєри, мобільні телефони, інтернет, які дозволяють постійно і миттєво обмінюватися інформацією. Одночасно з Інтернетом розвивається кіберпростір – міжнародне віртуальне соціальне середовище, в якому діти встановлюють соціальні зв'язки на відстані, буквально через країни і континенти, і спілкуються відповідно до власних інтересів і уподобань. Одночасно у кіберпросторі виникає низка нових девіацій. Так чи інакше, молоде покоління інтенсивно соціалізується в Інтернеті. За таких умов важливо виявити позитивні й негативні сторони віртуального світу і подолати розбіжності, запропонувавши погляд позитивного і негативного впливу кіберпростору на молоде покоління⁴.

¹ Марков В. В. Про механізми скоєння злочинів у кіберпросторі та особливості їх кваліфікації. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2013. № 1. С. 112.

² Чаплінська Ю. С. Кабанова П. С. Ризики кіберсоціалізації: сьогодення і недалеке майбутнє. *Наукові студії із соціальної та політичної психології*. 2021. Вип. 47 (50). С. 162

³ García-Gutiérrez J. Ethical approach to digital skills. sense and use in virtual educational spaces. *Education in the knowledge society*. 2013. № 14 (3). Pp. 121–145.

⁴ Lorenzová J and Svoboda P. Advantages and risks of socializing young people on the internet. *10th*

О. З. Кудашкіна наголошує, що Інтернет як мезофактор соціалізації набуває першочергового значення в освітньо-виховному просторі ЗВО. Віртуальне середовище настільки глибоко увійшло до життя сучасного суспільства, що воно безпосередньо відображається на процесі соціалізації особистості. А найдинамічнішою й наймінливішою соціальною групою цього суспільства є студентство. Під впливом Інтернету змінюється стиль життя студентської молоді – змінюються структура дозвілля, звичні канали отримання інформації, характер міжособистісних взаємодій. Активізується роль Інтернету в підготовці студентів до практичної професійної діяльності. Зміни соціалізуючих процесів у студентському оточенні відбуваються і на рівні агентів соціалізації, і на рівні тих, хто соціалізується¹. Слід відзначити, що через епоху ковід-19, а також російсько-українську війну, де ведуться постійні обстріли українських територій, велика кількість українських дітей позбавлені належного рівня соціалізації. У прифронтових регіонах усі школи закриті, де діти переведені на онлайн-навчання. У м. Харкові діє лише одна метро-школа, великими темпами будується підземна школа для дітей. Це спонукає до замкнутості дитини, поринання її свідомості в інші простори трансцендентної реальності.

Соціально-педагогічний аспект кіберсоціалізації студентської молоді передбачає ефективну адаптацію як першу фазу кіберсоціалізації студентської молоді до новітніх інформаційних технологій та їхній вплив на саморозвиток цієї групи, активну взаємодію із суспільством. Друга її фаза, інтеріоризація (процес включення соціальних норм і цінностей у внутрішній світ молоді), також схильна до цього впливу. Інтеріоризація передбачає активну взаємодію юнаків та дівчат з Інтернет-середовищем, у якому студентство робить свідомий вибір і яке вони здатні змінювати, коли в цьому є необхідність і доцільність. Така форма взаємодії молоді з суспільством передбачає «вільний» тип особистості, орієнтований на співвідношення індивідуальних і загальносоціальних цінностей у свідомості й поведінці, що прагне не лише опанувати кіберпростір, а й зробити його інструментом особистісного зростання. Специфіка кіберсоціалізації студентської молоді, зумовлена цими обставинами, має об'єктивний характер і відчуває на собі вплив різних факторів кіберпростору – і позитивного, і негативного характеру. Соціологічні аспекти кіберсоціалізації зумовлені її суперечливістю, що полягає в тому, що кіберпростір розширює горизонти інтерсуб'єктивності життєвого простору особистості й при цьому приховує в собі серйозні загрози руйнування особистості, культури, не говорячи вже про можливість маніпулювання свідомістю особистості, що призводить до різних залежностей від Інтернету, віртуалізації свідомості тощо².

Вітчизняні та зарубіжні дослідники Інтернету виокремлюють такі

International Conference on Education and New Learning Technologies (EDULEARN). 2018. Pp. 6625–6629.

¹ Кудашкіна О. З. Аналіз позитивного та негативного впливу кіберпростору на особистість студентської молоді. *Соціальна педагогіка: теорія та практика*. 2012. № 3. С. 47.

² Там само. С. 47–48.

негативні феномени, пов'язані з освоєнням людиною нових інформаційних технологій: - персоніфікацію, «одухотворення» комп'ютера, коли його сприймають як живий організм; - потреба в «спілкуванні» з комп'ютером і особливості такого спілкування; - різні форми комп'ютерної тривожності; - втручання у внутрішній світ людини, що призводить до виникнення в деяких користувачів екзистенціальної кризи, яка супроводжується когнітивними й емоційними порушеннями. При цьому може відбуватися переоцінка цінностей, перегляд поглядів на світобудову й своє місце у світі¹.

Загалом в інформаційному суспільстві повсякденне використання дітьми інформаційно-комунікаційних технологій посідає значне місце в їхньому житті. Технології відкрили дітям доступ до кіберпростору, де вони можуть здійснювати свою повсякденну шкільну та дозвілєву діяльність. Однак доступ дітей до інформаційних технологій створив нові можливості для виникнення різних форм електронних переслідувань. Важливо звернутися до таких електронних форм переслідування дітей: - грумінг; - кіберпереслідування; - кібербулінг; - тролінг. За таких умов надзвичайно важливим є обговорити дискусійні питання концептуалізації багатьох електронних форм переслідування дітей, а також розглянути правову базу щодо електронних форм переслідування дітей на міжнародному, європейському та національному рівнях, щоб визначити, чи визнаються ці форми переслідування кримінальними злочинами, а також виявити правові прогалини в розглянутих кримінально-правових рамках. Загалом, випадки електронних переслідувань дітей зростають, що створює потребу в нових політиках і законах для забезпечення кращого захисту дітей у кіберпросторі².

Лише за кілька років технологічні зміни трансформували спосіб взаємодії та спілкування між людьми, зокрема серед так званих «цифрових підлітків». Вплив технологій на повсякденну діяльність і масову культуру призвів до збільшення вразливості молодих людей до психологічних і кримінологічних ризиків. В результаті цієї нової психосоціальної тенденції з'являються нові освітні виклики, і стає дедалі більш необхідним реагувати на них через адекватний діагноз психології та педагогіки, що стосуються підлітків. Кримінологічні теорії та дослідження намагаються визначити фактори ризику та захисту, щоб глибше зрозуміти процеси віктимізації та вдосконалити превентивні стратегії. У цьому контексті необхідно розробляти освітні програми, що враховують особисті, сімейні та ситуативні вразливості та слабкості з метою виховання стійких особистостей, здатних успішно протистояти ризикам, притаманним кіберпростору. Конкретні форми кібервіктимізації, на основі кримінологічних досліджень спонукають до вироблення рекомендацій

¹ Kimberly S. Young. InternetAddiction: the Emergence of a New Clinical Disorder. *CyberPsychology and Behavior*. 1996. Vol. 1. №. 3. Pp. 237–244.

² Paunovic N. The Protection of Children Victims of Electronic Harassment in Criminal Law: Controversial Issues and Possible De Lege Ferenda Amendments. *TEMIDA*. 2020. № 23 (3). pp. 333–351. <https://doi.org/10.2298/TEM2003333P>

щодо найпоширеніших процесів віктимізації, що допоможуть покращити розробку освітніх програм, орієнтованих на батьків, педагогів та потенційних жертв¹.

І. В. Кріцак, О. О. Авдєєв наголошують, що кримінологія культури у взаємодії з медіакримінологією через випуск документальних стрічок, кіно, а головне – соціальних роликів про допомогу нужденним дасть справжній орієнтир сьогоденню. Це жива віра того, як слід служити людям і ближньому, дітям-сиротам, бездоглядним, що може перемінити усіх нас, особливо серце молодшої людини². Майбутнє – за волонтерством. Субота може стати своєрідним днем милосердя. Сьогодні на інтернет-просторах велика кількість тік-ток відео, які вмить переміняють людину. Це теоретично виправданий та практично обґрунтований метод і підхід. Історії реальних людей, які живуть поряд з нами, становлять великий спектр розповідей сьогодення. Документальна кримінологія на засадах конкретних фото та відео матеріалів, історичних фактів, крилатих фраз, висловів видатних людей викристалізує нову методологію у здійсненні кримінологічних пошуків та дає орієнтир вчинків людини. Майбутнє кримінології за розвитком найрізноманітніших напрямів наукових досліджень. Скільки сфер діяльності, скільки спеціалістів – стільки напрямів/трендів кримінології може бути. Найважливішим завданням у соціумі є виявлення проблем зла/криміногенності, щоб спрямувати поведінку людини до Добра. У цьому руслі та контексті повинна розвиватися сучасна кримінологія. Документальний фільм «Форпост» про понад 500 дітей-сиріт, що в Чернівецькій області, здатен перемінити кожного. А таких фільмів може бути тисячі про засуджених, про будинки перестарілих, одиноких, сиротинці, яких дуже багато в кожній області/регіоні. Тут виробляється справжня модель поведінки й приклад служіння людям. Документальні відеосюжети – це взірць/еталон живої віри й праведності українського народу, це його мудрість та духовна сила, це живий досвід, жива віра у світле майбутнє кожного із народів, заклик до етики, естетики та моралі, а головне – пошук справжньої духовності, коли серед багатьох правд обирається та, що найближче до Істини. Документалістика через призму регіоналістики у межах духовно-ціннісної концепції праворозуміння допоможе виробити справжній інтеграційний підхід у розвитку кримінології.

На тлі духовного зубожіння, зростання агресивності соціальних практик та гіпертрофії індивідуалістичних установок, перед українською освітньою системою постає стратегічне завдання – переорієнтація на ціннісно-орієнтовану складову, засновану на засадах духовно-культурної ідентичності. В умовах посилення криміналізації дитячого середовища,

¹ Montiel I., Agustina J. R. Educational challenges of emerging risks in cyberspace: foundations of an appropriate strategy for preventing online child victimisation. *Revista Espanola de Pedagogia*. 2019. №77 (273). Pp. 277–294. DOI: 10.22550/REP77-2-2019-03.

² Кріцак І. В., Авдєєв О. О. Сума кримінологій у ціннісній парадигмі: діалогічна репрезентація. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2024. № 2 (32). С. 146. DOI: <https://doi.org/10.32631/vca.2024.2.10>.

зокрема у віртуальному просторі, саме освіта повинна стати бар'єром, що запобігає девіантним проявам, підкріплюючи поведінку учня внутрішнім морально-етичним орієнтиром. Сучасна модель освітньо-виховного процесу повинна ґрунтуватися не лише на передачі знань, а й на цілеспрямованому вихованні культурної, духовно-зміцненої особистості. Йдеться про формування цілісного світогляду, заснованого на загальнолюдських і національних цінностях, етичних імперативах співжиття, повазі до особистої та колективної відповідальності. У цьому контексті домінівним принципом є не скільки свобода як самоціль, стільки свідомий вибір на користь добра, солідаризму, правопорядку. Права людини не можна відокремлювати від її морального обов'язку – діяти відповідально. Ключовим напрямом трансформації сучасної школи має стати її духовно-культурна модернізація, що передбачає: - особистісно-ціннісну спрямованість навчально-виховного процесу; - інтеграцію культурно-гуманітарного контенту (літератури, історії, етики) з практиками соціального навчання; - утвердження морального імперативу поведінки в інформаційному просторі; - формування медіаграмотності та цифрової етики, що є основою безпечного перебування у віртуальному середовищі.

У контексті кримінологічної профілактики злочинності неповнолітніх в кіберсфері особливе значення має впровадження ранніх запобіжних заходів. Починаючи з дошкільної освіти, слід прищеплювати дітям базові навички емоційного самоконтролю, розпізнавання ризикованої поведінки та усвідомлення наслідків власних дій – як у реальному житті, так і в цифровому просторі. Однак наразі спостерігається дефіцит системної виховної політики. Школа часто обмежується формальним виконанням освітніх програм, делегуючи питання духовно-морального становлення сім'ї чи позашкільному середовищу. У той час як саме вона має виступати осередком формування безпечної й правослухняної моделі поведінки. Формування в учнів національної самосвідомості, духовної стійкості та критичного ставлення до деструктивного цифрового контенту є необхідною умовою протидії їхній залученості до кіберзлочинності. Особливу роль у цьому мають відігравати викладання національної історії, культури, мови як носіїв смислів, що протистоять моральній дезорієнтації. Духовно-культурна трансформація освіти повинна стати не декларативною метою, а дієвим інструментом протидії девіаціям та втягуванню неповнолітніх у криміногенне середовище кіберпростору. Йдеться про формування покоління не лише освічених, а насамперед морально відповідальних громадян цифрової доби.

У XXI столітті, що стало епохою інформаційних технологій і глобальної цифровізації, спостерігається суттєва трансформація людської свідомості, що супроводжується як позитивними, так і тривожними тенденціями. Зокрема, наукові дослідження фіксують зниження рівня критичного мислення та глибини рефлексії серед молоді, що пов'язується із переважанням споживання візуального контенту та зниженням інтересу до читання як інтелектуального процесу. В умовах стрімкого розвитку

штучного інтелекту та засобів цифрової комунікації (зокрема популяризації чат-ботів), відбувається підміна змістовної освіти поверхневою інформаційною насиченістю, що формує у дітей і молоді ілюзію знань без розуміння. Особливо загрозливою виглядає ситуація у сфері дитячої кібербезпеки. Діти часто стають жертвами маніпуляцій, кібербулінгу, шантажу або втягнення в деструктивні інформаційні спільноти, не маючи належних знань і навичок для протистояння таким ризикам. Проблема посилюється в умовах війни: у прифронтових регіонах України велика кількість шкіл не працює у звичному режимі, діти ізольовані одне від одного, позбавлені соціалізації, а їхній вільний час заповнюють цифрові мережі з непередбачуваним впливом на психіку й ціннісні орієнтири. Показовим у цьому контексті є досвід деяких країн, зокрема Китаю, де на державному рівні запроваджено чітку політику цифрової гігієни: обмеження на користування Інтернетом для дітей, популяризація читання, розвиток гуманітарних практик. Такий підхід засвідчує ефективність у збереженні інтелектуального і морального потенціалу молодого покоління. Враховуючи ці виклики, нагальною є розробка і впровадження національної стратегії протидії віктимізації дітей у кіберпросторі, що має включати: розвиток цифрової грамотності в освітньому процесі; запровадження системи моніторингу онлайн-активностей; підтримку інституцій психологічного супроводу в цифровому середовищі; правове регулювання використання інформаційних ресурсів неповнолітніми; - просування читання, живої комунікації та змістовного дозвілля як альтернативи цифровій залежності. Захист психоемоційного/ментального здоров'я, інтелектуального потенціалу та моральної сталості дітей в умовах сучасного кіберпростору – це не лише освітнє, а й цивілізаційне завдання, що визначає майбутнє української нації.

У XXI столітті кіберпростір постає не лише як технологічна інфраструктура, а насамперед як соціально сконструйована сфера, у якій відображаються суспільні відносини. Інтернет стає не просто середовищем комунікації, а новим соціокультурним виміром/феноменом, що формує поведінкові моделі, впливає на моральні орієнтири та визначає способи соціалізації, зокрема серед дітей та підлітків. Одним із найтривожніших наслідків такого впливу є зростання злочинності серед неповнолітніх, що значною мірою детерміноване деструктивним контентом у мережі. Дослідження вказують на прямий зв'язок між споживанням сцен жорстокості в медіапродукції (особливо у мультфільмах) та зниженням емпатійних якостей дитини. Наслідком цього є рання здатність до насильства, порушення психоемоційного розвитку, а подекуди – девіантна поведінка, що може набувати ознак правопорушення. Серед додаткових чинників ризику слід виокремити трансформацію сімейної моделі. В умовах економічної нестабільності та воєнного стану жінка часто змушена брати на себе професійні обов'язки на рівні з чоловіком, втрачаючи можливість здійснювати повноцінне виховання та емоційну підтримку дитини. У результаті виховання дитини передається третім особам або навіть

інформаційному простору, де роль морального орієнтира часто перебирають мультфільми та цифрові розваги, не завжди відповідні віковим особливостям. Це призводить до уповільнення мовленнєвого розвитку, залежності від гаджетів, порушення сну, соціальної ізоляції та дегуманізації особистості. Інформаційно-телекомунікаційні технології, що містять елементи прихованої агресії або сексуалізованого контенту, формують у дітей ранню залежність від цифрових стимулів, знижують рівень критичного мислення, спонукають до пошуку забороненого контенту, порушують кордони безпеки. В умовах війни ці процеси лише посилюються: зростає кількість психологічно травмованих дітей, спостерігається різке зниження рівня народжуваності, порушуються базові інститути соціалізації. За таких обставин надзвичайно актуальним стає створення ефективної стратегії моніторингу та контролю за цифровим середовищем дитини. Потрібні не лише технічні рішення (батьківський контроль, фільтри доступу, GPS-відстеження), а й глибоке усвідомлення необхідності переосмислення ролі сім'ї, етики сімейного життя, заснованого на любові, повазі, довірі. Лише інтеграція соціальної політики, освіти, кібербезпеки та підтримки сім'ї може забезпечити здорову, гуманістичну модель формування свідомості дитини в умовах цифрової епохи.

Батькам потрібно починати говорити з дітьми про кібербезпеку з того моменту, коли ми даємо дитині в руки телефон, планшет, ноутбук. Вік дитини може бути різним: одні діти починають користуватися сучасними гаджетами в 3–4 роки, інші перед початком навчання в школі. Особливу увагу слід звертати на дітей підліткового віку, саме вони є особливо уразливою категорією для кіберзлочинців. Батькам слід дотримуватися наступних рекомендацій:

- інформуйте дитину про ризики, які можуть виникнути під час користування Інтернетом;
- цікавтеся віртуальним життям своєї дитини, спілкуйтеся з нею про її інтернет-враження;
- поясніть дитині, що необхідно радитися з батьками перед тим, як здійснювати покупки через мережу Інтернет;
- ознайомлюйтеся з сайтами, які відвідує ваша дитина;
- привчайте дитину з повагою і тактовністю ставитися до інших користувачів мережі Інтернет;
- навчайте дитину розповідати про свої знайомства в соціальних мережах;
- слід користуватися програмами батьківського контролю, використовуючи при цьому інформаційні фільтри;
- допоможіть дитині створити безпечний пароль і поясніть, що це є необхідним для того, щоб захистити особисту інформацію;
- поясніть дитині що таке спам, вірус, які ризики пов'язані з цим.

У сучасних умовах гібридної війни особливу небезпеку становить використання кіберпростору для вербування неповнолітніх у злочинну діяльність на користь ворожих спецслужб. Російські агенти активно

залучають дітей до протиправних дій – від розклеювання листівок до підпалів авто військовослужбовців чи об'єктів критичної інфраструктури, обіцяючи за це грошову винагороду через месенджери та соціальні мережі. Особливо вразливою є вікова категорія 14–17 років – підлітки, які шукають самореалізації, прагнуть швидких заробітків і ще не здатні повною мірою оцінювати наслідки своїх дій. Вербувальники маніпулюють, експлуатують особистими емоціями через потребу у визнанні та матеріальні труднощі. Під прикриттям «легкої роботи» вони поступово втягують дітей у злочинну діяльність, часто під виглядом анонімного заробітку. При цьому неповнолітні не усвідомлюють, що за скоєні дії (зокрема диверсії) настає кримінальна відповідальність. У зв'язку з цим вкрай важливо систематично проводити профілактичну роботу – інформувати підлітків про небезпеки кіберпростору, вчити критичному мисленню та обачності в цифровому середовищі. Соціальні мережі та застосунки мають доступ до чутливої інформації – контактів, камери, мікрофона, геолокації – тому слід перевіряти безпечність додатків перед їх встановленням. Будь-які сумнівні пропозиції в Інтернеті (особливо щодо легких і швидких грошей) мають стати сигналом тривоги для дитини та її батьків. Важливо зберігати переписки, робити скріншоти і негайно повідомляти про підозрілу активність до правоохоронних органів.

У боротьбі з кіберзагрозами важливо залучати не лише правоохоронні органи, а й самих громадян. Сьогодні існують платформи та чат-боти (наприклад, СБУ чи волонтерських ініціатив), через які можна повідомляти про ворожу пропаганду, шахрайські Telegram-канали, YouTube-профілі чи сторінки в Instagram, що поширюють дезінформацію або вербують молодь. Запобігання злочинам у кіберпросторі потребує комплексної стратегії: правової просвіти, технічної грамотності, психологічної підтримки підлітків та ефективної взаємодії між школами, батьками, поліцією й кібербезпековими службами. Лише через об'єднання зусиль можна вберегти молодь від злочинного впливу і не допустити втрати їхнього майбутнього.

Висновки. У сучасних умовах повномасштабної війни, яку переживає Україна, особливої ваги/уваги набуває питання демографічної безпеки та збереження національного генофонду. Низький рівень народжуваності став одним із тривожних симптомів глибших соціокультурних зрушень, зокрема – кризи інституту сім'ї. Зміна традиційної ролі жінки, яка історично була берегинею домашнього вогнища, стала одним із факторів розбалансування сімейного середовища, що ускладнює народження та виховання дітей у стабільних умовах. Водночас, неконтрольоване зростання впливу кіберпростору, особливо в умовах війни, де багато дітей залишені без належної опіки, породжує нові загрози: підвищення рівня жорстокості серед неповнолітніх, випадки умисних підпалів, підризу автотранспорту військових, участь у небезпечних онлайн-спільнотах тощо. Кіберпростір – глобальний, без кордонів, і саме тому його вплив не обмежується лише цифровою поведінкою: він глибоко втручається в моральний, емоційний та поведінковий світ дитини. За таких умов стратегічною необхідністю є

відновлення авторитету сім'ї як базової ланки суспільства, посилення батьківського контролю, забезпечення цифрової безпеки дітей, а також формування державної політики, спрямованої на підтримку материнства й батьківства. Через зміцнення родинних цінностей та комплексну безпекову цифрову політику ми зможемо зберегти націю і забезпечити її майбутнє.

Особливої актуальності набуває проблема залучення неповнолітніх до злочинної діяльності в кіберпросторі, зокрема вербування дітей російськими спецслужбами для здійснення терористичних актів. Кіберпростір, що дедалі глибше проникає у всі сфери соціалізації, стає потужним інструментом маніпуляції, впливу й експлуатації дитячої свідомості. В умовах війни, соціальної ізоляції, економічної нестабільності та слабкої інституційної підтримки діти вразливі до впливу шкідливого контенту, кібербулінгу, секстингу, втягнення у злочинну діяльність. У зв'язку з цим критичне значення мають формування цифрової грамотності, системна профілактика правопорушень, розвиток емоційного інтелекту, медіаосвіта та посилення духовно-культурної складової виховання. Потребує оновлення і державна політика, що має інтегрувати міжвідомчу співпрацю, контроль за діяльністю небезпечних платформ, підтримку сім'ї як основного осередку формування безпечної поведінки, а також цілісну стратегію протидії кібервіктимізації дітей. Лише шляхом гармонійного поєднання гуманітарної освіти, технологічної обізнаності, виховання моральної відповідальності та духовної самосвідомості можна запобігти криміналізації неповнолітніх і зберегти їхнє майбутнє як основу національної безпеки.

В контексті російсько-української війни втягнення неповнолітніх, українських дітей через електронні засоби комунікації до підривної діяльності проти власної держави є вкрай аморальним та небезпечним. Фактично можемо вести мову про поєднання процесів віктимізації та криміналізації у проекції на особистість неповнолітнього. Так само бінарною виявляється соціально-правова природа кримінальної активності відповідного спрямування, формується своєрідний конгломерат кіберзлочинності та воєнно-агресивної злочинності. Перша є засобом розгортання другої. Розрив цієї «спайки» можливий через системний вплив як на техніко-технологічному рівні, так і на рівні ранньої профілактики втягненню неповнолітніх до протиправної діяльності, припинення такого втягнення на різних етапах реалізації злочинного умислу, посткримінальної профілактики. Лише у єдності цих напрямів, із залученням якомога ширшого спектру загальних та спеціальних суб'єктів запобіжної діяльності можливо досягти успіху.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Кріцак І. В., Авдеєв О. О. Сума кримінологій у ціннісній парадигмі: діалогічна репрезентація. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2024. № 2 (32). DOI: <https://doi.org/10.32631/vca.2024.2.10>.

2. Кудашкіна О. З. Аналіз позитивного та негативного впливу кіберпростору на особистість студентської молоді. *Соціальна педагогіка: теорія та практика*. 2012. № 3. С. 47.
3. Марков В. В. Про механізми скоєння злочинів у кіберпросторі та особливості їх кваліфікації. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2013. № 1. С. 110–114.
4. Чаплінська Ю. С. Кабанова П. С. Ризики кіберсоціалізації: сьогодення і недалеке майбутнє. *Наукові студії із соціальної та політичної психології*. 2021. Вип. 47 (50). С. 160–169.
5. AlShabibi A., Al-Suqri M. Cybersecurity Awareness and Its Impact on Protecting Children in Cyberspace. *22nd International Arab Conference on Information Technology (ACIT)*. 2021. Pp. 388–393. doi10.1109/ACIT53391.2021.9677117
6. Altobelli T. CyberAbuse – A New Worldwide Threat to Children's Rights. *Family Court Review*. 2010. Vol. 48 (3). Pp. 459–481. DOI:10.1111/j.1744-1617.2010.01323.x
7. Daskalaki E., Psaroudaki K., Karkanaki M., Fragopoulou P. Understanding the online behavior and risks of children: results of a large-scale national survey on 10–18 year olds / Cornell University. 2020. URL: <https://arxiv.org/pdf/2008.10274>.
8. García-Gutiérrez J. Ethical approach to digital skills. sense and use in virtual educational spaces. *Education in the knowledge society*. 2013. № 14 (3). Pp. 121–145.
9. Kimberly S. Young. InternetAddiction: the Emergence of a New Clinical Disorder. *CyberPsychology and Behavior*. 1996. Vol. 1. №. 3. Pp. 237–244.
10. Lorenzová J and Svoboda P. Advantages and risks of socializing young people on the internet. *10th International Conference on Education and New Learning Technologies (EDULEARN)*. 2018. pp. 6625–6629.
11. Montiel I., Agustina J. R. Educational challenges of emerging risks in cyberspace: foundations of an appropriate strategy for preventing online child victimisation. *Revista Espanola de Pedagogia*. 2019. №77 (273). Pp. 277–294. DOI: 10.22550/REP77-2-2019-03.
12. Paunovic N. The Protection of Children Victims of Electronic Harassment in Criminal Law: Controversial Issues and Possible De Lege Ferenda Amendments. *TEMIDA*. 2020. № 23 (3). pp. 333–351. <https://doi.org/10.2298/TEM2003333P>.

Стаття надійшла до редакції 20.10.2024

Ivan V. KRITSAK,

PhD in Law, Associate Professor

(*Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine*)

Oleksandr S. PEREDERII,

PhD in Law, Associate Professor,

(Kharkiv National University V. N. Karazin, Kharkiv, Ukraine)

Vitalii V. SOKURENKO,

PhD in Law

(Odesa State University of Internal Affairs, Odesa, Ukraine)

CRIMINALOLOGICAL PRINCIPLES OF COMBATING CRIMINAL ACTIVITY OF MINORS IN CYBERSPACE IN THE CONTEXT OF THE PROBLEM OF INVOLVEMENT OF MINORS IN SUBVERSIVE ACTIVITIES AGAINST UKRAINE

The article is devoted to the problem of combating criminality of minors in cyberspace in the context of their involvement in subversive activities against Ukraine. Representatives of the aggressor state, the Russian Federation, resort to all possible methods of waging war, including involving Ukrainian children in subversive, terrorist activities by recruiting them in cyberspace. The need to intensify preventive measures, strengthen cyber hygiene among minors, and establish effective operational control over the aggressor state's attempts to expand its agent network in Ukraine is emphasized. Special attention is required to reform the activities of the juvenile prevention units of the National Police towards obtaining powers to conduct operational and investigative activities, and creating cybersecurity sectors in their structure. Preventing crimes in cyberspace requires a comprehensive strategy: legal education, technical literacy, psychological support for adolescents and effective interaction between educational institutions, parents, and law enforcement agencies. Only by joining forces can young people be protected from criminal influence and prevent the loss of their future.

Keywords: *cyberspace, recruitment, involvement of minors in illegal activities, cybercrime, cybersecurity, terrorist attack, sabotage, war, combating crime.*